

Ocena rozprawy doktorskiej
„Zmiany funkcji opozycji w systemach politycznych wybranych państw Europy
Środkowo-Wschodniej (2008-2019)”, ss. 419.

Autor: mgr Maciej Skrzypek

Promotorka: dr hab. Joanna Rak, prof. UAM

Podstawa oceny

Ocena rozprawy została przygotowana w związku z powołaniem na recenzenta na podstawie uchwały Rady Naukowej Dyscyplin: nauki o polityce i administracji oraz nauki o komunikacji społecznej i mediach Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Niniejsza recenzja dotyczy oceny, czy wskazana rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie nauki o polityce i administracji oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Ocena

Zasugerowana w tytule rozprawy problematyka wpisuje się w przedmiot badań nauk o polityce i administracji. Kwestie systemów politycznych oraz opozycji stanowią jeden z klasycznych aspektów badań w tej dyscyplinie. Przyglądając się bliżej tematowi uwidacznia się współczesne i oryginalne ujęcie. Co więcej, jest on określony w sposób problemowy, a także dynamiczny, gdyż dąży do ujęcia w ramy naukowe zmian funkcji opozycji. Temat został zatem sformułowany prawidłowo oraz precyzyjnie dookreśla przedmiot badań, zarówno w kontekście geograficznym (państwowym) jak i czasowym. Można zatem stwierdzić, że pierwsze zadanie zostało wykonane poprawnie oraz w przemyślany sposób.

Rozprawa stanowi obszerne dzieło, liczy bowiem 419 stron. Na jej strukturę składa się wstęp, siedem rozdziałów, zakończenie, bibliografia oraz spis tabel. Posiada zatem wszystkie formalne elementy tożsame dla tego typu prac.

Z punktu widzenia merytorycznego można stwierdzić, że tok narracji został uporządkowany w sposób prawidłowy, rozpoczynając od ogólnych zagadnień teoretycznych a

następnie przechodząc do szczegółowych analiz wybranych elementów. Począwszy od stanu badań nad dwoma głównymi pojęciami jakimi są: trwanie systemów politycznych oraz opozycja polityczna poprzez analizę określonych aspektów w poszczególnych państwach.

W tym miejscu pojawiają się jednak uwagi techniczne. Po pierwsze, tytuły rozdziałów nie zawsze zostały dopracowane. Zwłaszcza jest to zauważalne w pierwszym i drugim rozdziale, gdzie nie wykazano się kreatywnością i zastosowano ten sam schemat „stan badań nad...”. Także w przypadku rozdziału VI „Przejmowanie kontroli nad mediami” jest zbyt ogólnikowe i nie do końca precyzyjnie określa jego zawartość. Po drugie, spis treści niestety wygląda ubogo, oddaje treść rozprawy tylko w sposób ogólny i nie jest kompatybilny ze szczegółową zawartością. W trakcie lektury szybko dostrzeżemy, że posiada ona dużo bardziej rozbudowaną strukturę w postaci podrozdziałów. Zastanawia zatem, dlaczego nie zostało to ukazane w spisie treści. Zachęcam, aby w przypadku możliwości wydania rozprawy drukiem, zadbać wówczas o ten aspekt. Pożądane jest bowiem ukazać w spisie treści pełnię struktury rozprawy, wykazując się przemyślaną konstrukcją procesu badawczego. W obecnym kształcie nie dostrzeżemy pełnego obrazu licznej zawartości.

Wstęp rozprawy stanowi interesujące i przekonujące świadectwo założeń do przeprowadzenia przemyślanego procesu badawczego. Wskazane zostało uzasadnienie dla podjęcia badań w kierunku tytułowej problematyki. Doprecyzowano założenia, problem badawczy oraz cele badawcze. Wymieniono również państwa postkomunistyczne w Europie Środkowej i Wschodniej, którym poświęcono szczególną uwagę: Bułgaria, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Słowacja, Rumunia oraz Węgry. Uzasadniono również dlaczego włączono lub wyłączone poszczególne przypadki. Podano również argument za przyjęciem cezury czasowej.

Wybór metod jakościowych wydaje się uzasadniony i adekwatnie dobrany do przyjętego celu badań. Wyróżnienie w pierwszej kolejności metody porównawczej wydaje się oczywistą decyzją. Warto odnotować również próbę autorskiego skomponowania skal pomiaru ekskluzji grup społecznych oraz schematów klasyfikacyjnych, co pretenduje do uznania wkładu w dyskurs metodologiczny.

Rozdział pierwszy stanowi krytyczny przegląd literatury na temat trajektorii trwania systemów politycznych. Rzeczywiście trzeba podkreślić, że cel ten został zrealizowany, także pod kątem adaptacji założeń teoretycznych do specyfiki systemów politycznych wybranych państw postkomunistycznych. Także w tym miejscu uwidacznia się dojrzałość naukowa gdyż jest to analiza nakierowana i z powodzeniem zrealizowana w trzech aspektach: historyczno-terytorialnym; teoretycznym; a także metodologicznym, wykazującym metody oraz techniki

przydatne do analizy. Autor bardzo sprawnie posługuje się terminologią i typologią demokracji. Przywołuje kolejne teorie oraz koncepcje, akcentuje kluczowe aspekty oraz różne perspektywy między badaczami.

W drugim rozdziale mamy do czynienia z konstruktywną krytyką pojęcia opozycji politycznej, zarówno w systemach demokratycznych, jak i niedemokratycznych. Napotykamy tutaj eksplanację tego pojęcia oraz sprawne prześledzenie ewolucji i percepcji w literaturze politologicznej. Autor trafnie zauważa luki w opracowaniach teoretycznych i formułuje postulaty ich uzupełniania, aby można było przedsięwziąć dalsze kroki badawcze nad opozycją polityczną w reżimach hybrydalnych.

Część teoretyczna dowodzi pogłębionej wiedzy i znajomości poruszanej problematyki. Bez wątplenia można stwierdzić, że mamy do czynienia z odczytaniem w zakresie dzieł klasycznych, jak i najnowszych badań. Oczywiście zawsze można wykazać, że nie włączono tego czy innego artykułu. Jednak w swej istocie, rozdziały te stanowią świadectwo znajomości i zrozumienia opisywanych pojęć oraz kategorii naukowych. Dobrym krokiem było umieszczanie w nawiasie anglojęzycznych terminów. Jest to przydatne dla czytelnika, jeżeli pierwszy raz spotka się z takim pojęciem z literatury anglojęzycznej, które nie zawsze daje się przenieść na grunt języka polskiego.

Założenia metodologiczne rozprawy doktorskiej stanowią treść trzeciego rozdziału. Trzeba przyznać, że są one szeroko i dokładnie opisane. Zaprezentowano problem badawczy oraz przypomniano główne założenia doboru państw podlegających analizie.

W oparciu o krytyczny przegląd literatury wskazano pięć kluczowych obszarów funkcjonowania opozycji w systemach politycznych: włączenie uprawnionych do głosowania w decydowanie polityczne; warunki prowadzenia agitacji i mobilizacji uprawnionych do głosowania; przejmowanie mediów głównego nurtu przez rządzących; kooptacji elit; stosowania represji wobec opozycji politycznej. Zawężono analizę do partii parlamentarnych. Doprecyzowano problem badawczy i określono go jako zmianę funkcji opozycji politycznej w czasie trzeciej fali autokratyzacji, czyli sprawowanie kontroli nad rządzącymi oraz stanowienie wobec nich alternatywy, jak i dążenie do alternacji władzy na drodze wyborów powszechnych.

Istotnym atutem jest klarowne i logiczne przedstawienie założeń badawczych, a zwłaszcza zmiennych wyjaśniających w postaci opisu, jak i tabel. Powoduje to zdecydowanie łatwiejszy odbiór treści, jak i porównanie między nimi. Mała techniczna zmiana wniosłaby jednak zdecydowaną poprawę. Niestety tabela 4 jest nieczytelna, a wystarczyłoby zmienić orientację z pionowej na poziomą. Jednak samo w sobie zestawienie cech istotnościowych będącymi zmiennymi jest wartościowe merytorycznie.

Wskazano cztery cele badawcze: 1) określenie rodzaju zależności pomiędzy włączaniem uprawnionych do głosowania w decydowanie polityczne, warunkami prowadzenia agitacji i mobilizacji uprawnionych do głosowania, przejmowania mediów głównego nurtu przez rządzących, kooptacją elit oraz stosowaniem represji wobec opozycji politycznej (zmiennymi wyjaśniającymi) z zmianami funkcji opozycji; 2) określenie jakie warianty zmiennych wyjaśniających były warunkami koniecznymi dla zmiany funkcji opozycji, zgodnie ze scenariuszem Orh, Oa lub Od; 3) określenie jakie warianty zmiennych wyjaśniających były warunkami dopełniającymi dla zmiany funkcji opozycji, zgodnie ze scenariuszem Orh, Oa, lub Od; 4) ustalenie jakie alternatywne wyjaśnienia doprowadziły do zmiany funkcji opozycji zgodnie ze scenariuszem Orh, Oa lub Od.

Odnosząc się do powyższych celów należy odnotować brak takowych nakierowanych na eksplanację teoretyczną. Warto przecież zaznaczyć, że dokonano interesującej i obszernej polemiki z literaturą przedmiotu. Zakładam zatem, że był jeszcze co najmniej jeden cel badawczy – został dobrze zrealizowany, choć nie wyartykułowany – pogłębiona i krytyczna analiza literatury przedmiotu w zakresie dyskursu nad pojęciem i stanem badań nad trajektorią trwania systemów politycznych oraz opozycji politycznej. Warto rozważyć jego dołączenie do ewentualnej wydawniczej wersji rozprawy.

Wskazane zostały również pytania badawcze, które są bezpośrednio powiązane z celami badawczymi. Idąc dalej, sformułowano także trzy hipotezy. Zarówno pytania i hipotezy są rozbudowane i szeroko opisane. Oba elementy oceniam pozytywnie, choć mogłyby zostać opisane w bardziej przystępny sposób. Doceniam jednak konsekwencję budowania całej konstrukcji i projektowania badań w postaci celów, pytań i hipotez. Są one spójne, powiązane i interesujące.

Wobec tak określonego schematu badań, słusznie i oczekiwanie, wskazano metody badawcze, techniki oraz narzędzia. Z dużą satysfakcją należy podkreślić, że dokonano nie tylko wskazania metod badawczych – porównawcza oraz śledzenia procesu – ale również ich wyjaśnienia, a zwłaszcza zasygnalizowania dyskursu nad ich stosowaniem.

Dokonano również wskazania narzędzia badawczego, w tym przypadku trzystopniowej (niski, średni, wysoki) skali pomiaru ekskluzji grup społecznych z decydowania politycznego wraz z sześcioma (a nie pięcioma jak napisano na s. 102) zmiennymi: włączenie w decydowanie polityczne osób przebywających w dniu wyborów poza terytorium państwa; włączanie w decydowanie polityczne członków mniejszości narodowych i etnicznych; przesłanki pozbawienia biernego prawa wyborczego na podstawie aktywności politycznej; ograniczenia wobec osób z niepełnosprawnościami umysłowymi; ograniczenia wobec osób

odbywających karę pozbawienia wolności; stosowanie zróżnicowanych metod głosowania. Wymieniono również wskaźniki, które zostały wykorzystane w analizie: wskaźnik deformacji wyborów; Indeks Gallaghery; głosy stracone; efektywna liczba komitetów wyborczych biorących udział w elekcji oraz efektywnej liczby ugrupowań parlamentarnych.

Następnie przedstawiono uzasadnienie dla doboru i selekcji źródeł w następującej postaci: raporty organizacji międzynarodowych badających stan demokracji; akty prawne z badanych państw dotyczące zasad prowadzenia agitacji i mobilizacji wyborców; źródła internetowe na temat opisywanych przypadków; oficjalne wyniki wyborów parlamentarnych; baza *Elections indicies*.

Bardzo pozytywnie oceniam tak obszerne i spójne wyjaśnienia założeń metodologicznych. Uwidacznia się tutaj dojrzałość badawcza, dążenie do przemyślanego i dobrze zaprojektowanego procesu badawczego. Istotnym walorem jest ukazanie różnych aspektów metodologicznych w postaci wyodrębnienia metod oraz narzędzi badawczych. Choć doskwiera brak ukazania trzeciego elementu, jakim są techniki badawcze. Dokładniejsze scharakteryzowanie i uzasadnienie użycia narzędzi badawczych w kontekście teoretycznym z pewnością jeszcze bardziej wzmocniłoby wartość merytoryczną rozprawy, a przede wszystkim udowodniłoby ich znajomość.

Rozdział czwarty poświęcony został kwestii włączania i wyłączenia określonych grup społecznych z udziału w wyborach do parlamentów. W sposób klarowny i przystępny przybliżono najważniejsze zasady wyłączające określone grupy wyborców. Istotnym walorem porównawczym jest zastosowanie zmiennego toku narracji. Z jednej strony podział na analizę poszczególnych państw. Z drugiej strony, ujęcie komparatystyczne na podstawie danych ilościowych oraz jakościowych. Wyróżnienie różnych scenariuszy, w które wpisują się zmiany w poszczególnych państwach, jest pozytywnym potwierdzeniem realizowania założeń badawczych. Analizy wskaźników i stanu prawnego dotyczącego procesu wyborczego dowodzi znajomości poruszanej problematyki. Interesujące jest zestawienie wyborów w poszczególnych państwach pod kątem poziomu ekskluzji określonych grup społecznych: rywalizacyjne i semirywalizacyjne (Bułgaria, Czechy, Litwa, Łotwa, Polska, Słowacja, Rumunia).

Treść piątego rozdziału jest próbą ustalenia w jaki sposób rządzący włączali opozycję i jej elektorat w proces wyborczy. Trzeba się bowiem zgodzić, że ograniczenia w prowadzeniu agitacji politycznej są ważne dla potencjalnej konkurencyjności oraz pluralizmu politycznego determinującego funkcjonowanie opozycji politycznej. Analiza oraz przedstawienie zagadnień związanych z dostępem do agitacji oraz jej finansowania przysporzyły interesującej wiedzy na

temat przekształceń w funkcjonowaniu procesów wyborczych w poszczególnych państwach. Uszeregowanie państw względem ograniczania udziału, a następnie uzasadnienie takiego wyboru dostarcza nowej i uporządkowanej wiedzy o zakresie działalności opozycji politycznej oraz poczynaniach rządzących. Dobrze jednak pamiętać aby utrzymać konwencję z poprzedniego i następnego rozdziału, czyli ostatnią podsekcję zatytułować podsumowanie, a nie zakończenie.

W szóstym rozdziale poruszona została problematyka przejmowania kontroli przez rządzących nad mediami. W tej części znacznie rozbudowano siatkę pojęciową i wyjaśniono zjawisko upolitycznienia nadawców publicznych. Te konstatacje są szczególnie istotne w przypadku występowania dwóch wariantów: przechwytywania mediów sektora prywatnego w oparciu o relacje właścicieli redakcji z politykami; poprzez podporządkowanie osób zarządzających nadawcami publicznymi.

Ostatni rozdział został poświęcony kooptacji elit oraz stosowaniu represji wobec opozycji politycznej. Z pewnością optymistyczna jest konstatacja, że istnienie realnej opozycji nie było zagrożone w żadnym z badanych państw, zaś działalność organizacji pozarządowych i społeczeństwa obywatelskiego zwiększała skuteczność działań antykorupcyjnych. Pozytywny wydzwięk ma również spostrzeżenie, iż nie odnotowano systematycznych i twardych represji wobec opozycji. Ta część pracy potwierdza stabilne funkcjonowanie analizowanych systemów politycznych.

Zakończenie rozprawy zostało przygotowane zgodnie ze sztuką i zawiera konkluzje odnoszące się do uzyskanych wyników badań, stawianych hipotez i pytań badawczych. Ta część pracy zawiera interesujące podsumowanie wyników, przedstawionych w sposób adekwatny do założeń badawczych, przedłożonych we wstępie oraz założeniach metodologicznych.

W toku przeprowadzonej analizy okazało się, że częściowo zostały potwierdzone trzy hipotezy. Zagrożenie dla opozycji politycznej, przyjęte w hipotezie pierwszej, zostało częściowo potwierdzone i określone na poziomie średnim, gdyż właśnie taka jest ekskluzja grup społecznych z udziału w decydowaniu politycznym. Hipoteza druga również została częściowo potwierdzona, gdyż ekskluzja wyborców z decydowania politycznego również miała miejsce w przypadku tego scenariusza. Podobnie sytuacja wygląda z trzecią hipotezą, odnoszącą się zmiany funkcji opozycji według scenariusza z wysokim stopniem inkluzji nowych podmiotów politycznych, gdzie przejmowanie mediów miało charakter nietrwały.

Ważnym aspektem jest przedstawienie cech istotnościowych opozycji politycznej w reżimie hybrydalnym: udział w rywalizacji politycznej na nierównych warunkach; zasady i

reguły sprzyjające rządzącym; ograniczony dostęp do mediów głównego nurtu; zaś opozycja jest obiektem stygmatyzacji. Kolejnym istotnym wkładem jest zaproponowanie narzędzia do pomiaru i jego zastosowanie.

Tym samym rozprawa spełniła pokładane nadzieje i poszerzyła stan wiedzy na temat funkcjonowania opozycji w państwach postkomunistycznych.

Biorąc pod uwagę lekturę rozprawy doktorskiej warto odnieść się do jej zawartości polemicznie. Z akcentem na ostatnie słowo rozumiane jako spojrzenie z innej perspektywy, nie zaś negowanie wartości merytorycznej.

Warto jeszcze raz przejrzeć rozprawę pod kątem stawiania zdecydowanych tez. W niektórych przypadkach użyte są silne i generalizujące sformułowania, które być może warto zastąpić innymi. Często lepiej zachować większy umiar w formułowaniu jednoznacznych opinii, niż zbyt pochopnie ocenić. Zwłaszcza w przypadku rozpraw posługujących się metodami jakościowymi.

W całej treści stosowane są oznaczenia Orh, Oa lub Od. Konsekwencja ta ma swoje plusy i minusy. Z jednej strony, dowodzi skrupulatności oraz nadaje bardziej precyzyjny i merytoryczny charakter, a także zmusza czytelnika do większego skupienia. Z drugiej strony, wymaga wertowania i powrotu to stron początkowych aby przypomnieć sobie definiowanie tych oznaczeń. Ewentualnie pomaga zrobienie oddzielnych notatek, do których trzeba nieustannie zerkać. Może warto w kluczowych momentach wyciągania wniosków (np. w zakończeniu), jednak podstawić lub przypomnieć co kryje się za tymi oznaczeniami. Sformułować konkluzje w postaci pełnych zdań zamiast używać oznaczeń.

Miałbym rezerwę odnośnie stosowania pojęcia decydowania politycznego w kontekście głosowania i włączania grup społecznych w proces wyborczy. W pewnym bardzo ogólnym sensie akt głosowania oraz intencja poparcia kandydata czy partii politycznej jest podjęciem decyzji politycznej. Jednakże pojęcie decydowania politycznego w swojej wąskiej istocie dotyczy innych zagadnień. A jeżeli już to w większym stopniu posiłkowałbym się zdefiniowaniem tego pojęcia i poparciem dla przyjętej optyki w postaci argumentów z literatury przedmiotu w tym zakresie.

Także nie do końca przekonuje mnie stosowanie terminu trajektoria trwania. Tym bardziej, że jest ogólnie przyjęty termin, który jest przecież często przywoływany w pierwszym rozdziale – tranzycja. Domniemam, że są oczekiwania oraz pokusa do formułowania bardziej oryginalnych terminów w indywidualnie zaprojektowanym procesie badawczym dla rozprawy doktorskiej. Jednak tym bardziej należy uzasadnić stosowaną terminologię aby mogła ona powszechnie i z powodzeniem funkcjonować w literaturze przedmiotu.

Warto również utrzymać konsekwencję używając terminologii opozycja. W tytule rozprawy jest termin opozycja, w tytule rozdziału jest opozycja polityczna, zaś w treści rozprawy różnie. Mimo wszystko w pracy naukowej zalecałbym ujednolicenie, nawet jeżeli czasem językowo zbyt częste stosowanie pełnego terminu z dookreśleniem polityczna niezbyt pasuje, to pierwszeństwo powinno mieć uzasadnienie merytoryczne.

Z pewnością należy dopracować spis treści, ukazać w nim bogactwo treści oraz przejrzystość toku narracji. Tym bardziej, na co gorąco liczę, jeżeli rozprawa będzie miała okazję ukazać się drukiem.

Technicznym, ale jednak mankamentem, jest przygotowanie tabel, które często są niewielkie, a jednak rozdzielone na dwie strony (np. Tabela 2 i 3), lub poprzez niewłaściwą orientację tekstu niepotrzebnie rozwlekłe (np. Tabela 4).

Wydaje się również, że można poszerzyć katalog zastosowanych metod badawczych. Być może warto pokusić się o wymienienie metody instytucjonalno-prawnej czy też neoinstytucjonalnej, której symptomy można odnaleźć w wielu miejscach rozprawy.

Wnioski

Zidentyfikowanie i podjęcie się analizy tytułowego problemu świadczy o dobrej intuicji badawczej. Kwestia funkcjonowania opozycji w państwach postkomunistycznych, a zwłaszcza zmiany instytucjonalnych uwarunkowań działania, znajdują się w centrum zainteresowania nauki, jak i mediów oraz obywateli. Tym bardziej wyrażam nadzieję, że proces badawczy będzie kontynuowany, i doczekamy się dalszej części w postaci analizy następnego okresu.

Do największych walorów rozprawy zaliczam konstruktywną krytykę literatury przedmiotu, odczytanie oraz umiejętność zaprezentowania stanu badań. Jest to uczynione w sposób kompetentny oraz interesujący, zaś tok narracji jest prowadzony umiejętnie i logicznie. Rozdziały teoretyczne potwierdzają ogólną wiedzę teoretyczną na temat tranzykcji systemów politycznych oraz opozycji politycznej.

Istotnym walorem świadczącym bardzo pozytywnie jest przemyślany i uzasadniony proces badawczy. Założenia metodologiczne zostały przedstawione rzetelnie i obszernie, stanowiąc same w sobie uzasadnienie kompetencji naukowych.

Praca jest napisana językiem akademickim. Czytając mamy w pełni przekonanie o wysokim stopniu umiejętności posługiwania się zaawansowanym językiem. Przystępnym i klarownym, ale jednak dającym odczuć, że mamy do czynienia z tekstem naukowym. Co więcej, uwidacznia się sprawne posługiwanie się kategoriami naukowymi, z jednoczesnym przekonaniem o zrozumieniu używanych pojęć.

Wykorzystana literatura jest bardzo liczna, obszerna i różnorodna. Na podkreślenie zasługuje fakt umiejętnego doboru źródeł. Publikacje składające się na teoretyczną oraz empiryczną wartość rozprawy zostały opublikowane zarówno w języku polskim, jak i angielskim. Sięgnięto zarówno do monografii, monografii zbiorowych, artykułów naukowych, rozdziałów w pracach zbiorowych, haseł i opracowań w różnego rodzaju encyklopediach i leksykonach politologicznych, raportów i analiz. Zakres merytoryczny i liczbowy wykorzystanej literatury dowodzi znacznych nakładów czasu i pracy.

Konkluzja

Rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Tym samym w mojej opinii jednoznacznie spełnia wymogi ustawowe oraz merytoryczne, aby sformułować pozytywną konkluzję. W mojej ocenie mgr Maciej Skrzypek przygotował wartościową rozprawę naukową, która predestynuje go do uzyskania stopnia doktora.

Maciej Hartliński

